

## Špecifiká romantického žánru dумы v slovenskom kontexte

EUBICA SOMOLAYOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

SOMOLAYOVÁ, E.: Particularities of the romantic genre of „duma“ in the Slovak context

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 59, 2012, No 2, p. 112 – 121.

In her study, the author tries to characterize the „duma“ as a genre which is considered typical of Slovak Romanticism, however, it has – suprisingly - remained underresearched to date. The „dumas“ by S. B. Hroboň and J. Král were juxtaposed with the genre invariant in Russian and Polish literatures. Originally a long epic form was transformed, probably under the influence of the Polish context, into a short lyric form with a reflective or elegiac tone in the Slovak cultural environment. Instead of the images of heroic battles, battles of ideologies or romantic heroes' inner struggles are depicted. On the one hand important figures whose deeds should be remembered are celebrated, on the other hand historical failures, the incapability to take advantage of a historical situation for the nation's benefit are lamented. When a great deed proves to be impossible or an attempted deed fails, what becomes dominant is messianic tendencies, calls for destruction and anticipation of a great historical change being a destiny or God's plan fulfilled. The genre of „duma“ is thus modified in Slovak Romanticism as a blend of the elegy and the (never written) epos. The primary cause of sorrow and mourning is not a loss, though, it is the romantic insufficiency, the absence of an ideal in the material world.

**Key words:** Romanticism, poetry, genre, duma, elegy

V kontexte literárnohistorickej explikácie nástupu romantického spôsobu básnenia v dejinách slovenskej literatúry sa často zdôrazňuje, že romantizmus ako nastupujúci a postupne dominujúci literárny smer etabluje nové žánre, napr. nový typ balady, pieseň, krakoviak alebo dumu. Pozornosť budem venovať poslednej zmienenej podobe slovenskej romantickej poézie, resp. jej realizáciám v tvorbe dvoch básnikov, Janka Kráľa a Sama Bohdana Hroboňa. Nebudem pritom primárne vyhladávať špecifické texty a konfrontovať ich so žánrovými charakteristikami dумы, ale pristúpim na explicitne sa ohlasujúci autorský zámer a sústredím sa na texty, v ktorých názvoch sa objavuje žánrové označenie.

Duma sa však v našom prostredí neobjavila až s etablovaním romantizmu, v poslednej štvrtine 17. storočia vzniká skladba Františka Hanáka *Duma captivorum valascensium ad Brezno 1676* ako elegická modifikácia historickej piesne.<sup>1</sup> Už táto realizácia žánru dумы predstavuje odklon od jej primárnych charakteristík v pôvodnom prostredí jej

<sup>1</sup> *Duma captivorum valascensium ad Brezno 1676* (Duma zajatcov z Valaskej pri Brezne roku 1676) má latinský názov, ale samotné telo básne je v domácom jazyku. František Hanák v nej zobrazuje udalosti späť s vpádom kurucov do Valaskej a okolitých dedín. Na jednej strane skladba poskytuje „dokumentárne“ detaily (napr. mená obyvateľov), na strane druhej však vykazuje prvky jarmočnej piesne (rámcovanie v podobe simulovania ústneho tradovania, apostrofovanie recipienta...) a vyúsťuje do záverečnej morálnej výstrahy, plynúcej z religióznych pozícií.

vzniku smerom k lyrizácii a elegizácii výrazu. Práve na tento posun nadväzujú aj originálne romantické adaptácie dумы ako špecifické aktualizácie tohto žánru. Duma teda v kontexte našej literatúry nadobúda do veľkej miery odlišné atribúty. Tieto odlišnosti, ale aj spätosti budú preukázané na dvoch príkladoch romantických básnikov, ktorých tvorba sa v istom zmysle hodnotí ako naplnenie krajných polôh romantickej škály básnenia: meditatívneho mesianizmu a revoltujúceho romantizmu, apelujúceho k aktivite.

Duma je pôvodne spievaná epická báseň, ktorá vznikla na Ukrajine v 16. storočí, pravdepodobne na základe starších kyjevských epických foriem. Bola to pieseň tematicky orientovaná na deskripciu historických udalostí, často tematizovala vojenské, bojové akcie. Na podklad opisovaných historických udalostí sa navrstvovali religiózne a moralistické prvky. Vznikali dумы s témami boja proti nepriateľom odlišného vyznania alebo zobrazovali udalosti nevšedných dní, náboženských sviatkov. Hoci naratív dумы sa sústreďuje hlavne okolo témy vojny, dумы primárne neadorujú odvahu či bojové nasadenie. Zameriavajú sa skôr na morálne posolstvo, ideál, podľa ktorého by sa mal jedinec správať vo vzťahoch s rodinou, komunitou a cirkvou. Nesústredia sa teda na akciu, ale skôr na jej reflexiu, resp. na ideológiu spätú s touto akciou.

Duma sa líši od ostatnej lyricko-epickej a historickej poézie svojou formou a spôsobom realizácie. Nespája sa s pevnou strofickou štruktúrou, ale pozostáva z nerovnomerných sekvencií, upravených podľa spôsobu rozvíjania príbehu. Dominantným prvkom je básnický jazyk s množstvom archaizmov a cirkevnoslovanských výrazov.

Kvôli predmetu nášho záujmu sa systematicky sústreďíme predovšetkým na staršiu vrstvu ukrajinských dým.<sup>2</sup> Staršia vrstva zahŕňa aj dумы v podobe moralizujúcich piesní o jednotlivých aspektoch každodenného života. Všetky staršie dумы sa vyznačujú lyrickosťou, trúchlivým tónom a jednoznačným morálnym postojom. Ich jazyk a štýl poukazujú na úzke spojenie s ľudovými piesňami, zvlášť pohrebnými lamentami.<sup>3</sup>

Ukrajinské dумы predstavujú typ heroickej epiky, tematicky sa orientujú predovšetkým na slávne činy v bojoch, relevantných pre celé spoločenstvo, zobrazujú výnimočných hrdinov, ktorí spravodlivo víťazia nad presilou, opisujú vernosť druhov a sebaobetovanie pre budúcnosť celého spoločenstva, radikálnu až sebazničujúcu angažovanosť v prospech komunity.

Oproti klasickej heroickej epike sa však vyznačujú špecificky pochmúrnym naladením. Oslavujú síce hodnotu slobody, napriek tomu vo väčšine príbehov dominuje pesimizmus a tragickosť. Žáner pôvodne vychádzajúci z ukrajinskej ľudovej poézie, príbuzný ruskej byline, totiž zobrazuje „historicko-heroickú tému v elegickej tonalite“,<sup>4</sup> explicitne sa zdôrazňuje vymedzenie dумы ako typu elégie: „elegiae quae dumae Russi vocant“.<sup>5</sup>

<sup>2</sup> Pôvodné ukrajinské dумы sa totiž tradične tematicky členia na dva základné cykly: prvý a starší pozostáva z dým o boji s Tatármi a Turkami, druhý cyklus pozostáva z dým o kozácko-poľských bojoch, či už ide o dумы o období Bohdana Chmeľnického, alebo o dумы so sociálnou tematikou. Pozri ODARCHENKO, Petro: Duma. In: *Encyclopedia of Ukraine*, vol. 1, 1984. <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?AddButton=pages\D\U\Duma.htm> [23.11.2010].

<sup>3</sup> Tamže.

<sup>4</sup> JAWORSKI, Stanislaw – BERNACKI, Marek – PAWLUS, Marta: Duma. In: *Słownik gatunków literackich*. Bielsko-Biala : PPU „Park“, 1999, s. 394.

<sup>5</sup> ŚLĘKOWA, Ludwika: Duma. In: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – renesans – barok*. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład narodowy imienia ossolińskich wydawnictwo, 1998, s. 179.

V poľskej tradícii nadobúda podobu „ódko-lamentatívnej piesne o činoch zosnulého rytiera“;<sup>6</sup> pričom genéza dумы, ako už bolo naznačené, sa priamo spája s typom viachlasného lamentu<sup>7</sup> ako žánru náreku nad zosnulým.

Dokonca aj v niekoľkých dumách, ktoré majú šťastný koniec, sa často darí meniť ich vyznenie pesimistickými poznámkami. Na druhej strane však, uzatvárajúc prerozprávany sled udalostí pozitívnym výsledkom, pridáva sa na koniec refrén, ktorý pripomína publiku, že hrdina dумы zomrel, ale jeho pamiatka bude žiť navždy. Hoci zmienky o živej pamäti ponúkajú útechu či zmierenie, tematizácia hrdinskej smrti je prejavom pocitu istej stiesnenosti a trúchlivosti. V tomto zmysle možno dумы chápať ako „ódy na veľké osobnosti, ktorých bohatierske činy sú hodné zápisu do pamäte potomkov“;<sup>8</sup> resp. podobu bojovej piesne o statočnosti v nebezpečenstve. Okolo dумы sa formuje stály súbor motívov, ako opis (rytierskych, bohatierskych) cností a činov zosnulého, stručná biografía alebo príbeh koncentrovaný do jedinej epizódy, najčastejšie rozhodujúcej bitky, oplakávanie smrti a ubezpečenie o zotrvaní vo večnej pamäti nasledovníkov a trvalej sláve.<sup>9</sup>

Žáner dумы bol pre slovenských romantikov mimoriadne príťažlivý aj kvôli jeho výsostne slovanskému pôvodu. Ako „slovanská (...) epická balada“<sup>10</sup> totiž dokonale zapadala do ich ideologicky zdôvodňovanej koncepcie slovanského umenia. Ľudovít Štúr v spise *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských* vyzdvihoval „dумы, ktoré všetky výtvory speveckou cenou ďaleko prevyšujú, napr. nemecké *Nibelungy*. Vo spevoch týchto a v ich neprebranej družine u rozličných kmeňov slovanských môže vidieť a poznať, kto chce, čo je prostá, rýdza a nezopačená<sup>11</sup> duša slovanská“.<sup>12</sup> Duma tak v romantickej ideológii predstavovala stelesnenie slovanskej poézie ako najvyspelejšej formy básnenia, resp. poézie budúcnosti v podobe tak často vzývanej jednoty duchovného a materiálneho princípu, teda symetrického „objatia ducha a predmetnosti“ (termín Oskára Čepana). Nešlo však len o dokonalosť v symetrii, ale predovšetkým o syntézu doposiaľ vytvorenej poézie v slovanskom prevedení. V tomto zmysle L. Štúr vnímal aj synkretizmus epického a lyrického živlu v dume do syntézy dramatického: „Epické básnictvo predstavuje deje, v lyrických piesňach vyslovujú spevci svoje city. Medzitým vo veľmi mnohých piesňach lyrických city spevcove pripojené sú k udalostiam, ku snadnejšiemu len a názornejšiemu vysloveniu citov tam uvedeným, alebo uvádzajú sa udalosti menšie, ktoré vzbudzujú a vyludzujú ich zo spevca. Epika zabehúva navzájom na pole lyriky, dávajúc nám vidieť vo zvláštnych obrazoch alebo samého spevca, alebo osobu dejom rozčulenu a v tomto rozčulení vyslovujúcu sa. Z týchto príčin, to jest z prebehovania jedného druhu básnictva nášho do druhého, uka-

<sup>6</sup> Tamže.

<sup>7</sup> Tamže, s. 180.

<sup>8</sup> JAWORSKI, Stanislaw – BERNACKI, Marek – PAWLUS, Marta: *Słownik gatunków literackich*. Bielsko – Biala : PPU „Park“, 1999, s. 394.

<sup>9</sup> ŚLĘKOWA, Ludwika: Duma. In: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – renesans – barok*. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo, 1998, s. 180.

<sup>10</sup> RANDEL, Michael: *Harvard Concise Dictionary of Music*. Cambridge : Harvard University Press, 1978, s. 148

<sup>11</sup> *Nezopačená* – nepokazená.

<sup>12</sup> ŠTÚR, Ľudovít: *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*. In: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok III*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 20.

zuje ono veľikú náchylnosť k dramatike alebo k vystaveniu činov, pochádzajúcich z vlastného čítania, zmýšľania a rozhodnutia uvedených osôb, čo každému do očí padne, ktokoľvek sa len trochu po našich piesňach a spevoch poobzerá.“<sup>13</sup>

V slovenskom prostredí duma nadväzuje skôr na jej reflexívne, elegické východiská, pomerne voľne moduluje jej podobu ako básne „vo všeobecnosti hlbavého alebo melancholického charakteru“.<sup>14</sup> Dumy slovenských romantikov na pôvodné charakteristiky v mnohom nadväzujú, ale zároveň si ich aj prispôsobujú svojim ideovo-estetickým potrebám. Podľa Cyrila Krausa sa v dume ako lyricko-epickom žánri „kladie dôraz na zvýraznenie idey, ktorá priamo vyplýva z dejových udalostí, pričom lyrický element podčiarkuje zmysel jednotlivých dejových situácií“.<sup>15</sup> Prevalu nadobúda lyrická forma, v ktorej zobrazované, prerozprávané historické udalosti nesú skôr funkciu naratívneho impulzu, resp. fragmentov deja stojaceho v pozadí dominujúcej lyrickej reflexie, často vo forme ideologického interpretovania alebo meditatívneho uvažovania o týchto udalostiach.

Kým pôvodné dumy akoby stáli bližšie k charakteristikám plynúcim z etymológie samotného pomenovania, ktoré sa odvodzuje z indoeurópskeho *mudh-*, zhodného s gréckym *mythos*, v slovenskom prostredí si básnici názov dumy odvodili romantickou etymologizáciou z domácej lexémy *dumať*. Naznačuje to vo svojej reakcii na *Žehry* Jonáša Záborského Mikuláš Dohnány: „Dumať – znamená myslieť, premýšľať, vo vnútorných duše bôľoch hlboko pohrúženým byť.“<sup>16</sup> V podobných intenciách uvažovali aj Ľudovít Štúr a Peter Kellner-Hostinský.

V týchto intenciách sa na atribút lyricnosti zároveň navrstvuje moment subjektivity. V súvislosti s poéziou Janka Kráľa, konkrétne s jeho skladbou *Strom nesmrteľnosti alebo Dvanásť slov* Oskár Čepan konštatoval, že dumy stoja na strane „subjektívno-lyrického pólu“ oproti „objektívno-epickým výrazom (tzv. povesti a úkazu)“.<sup>17</sup> Žáner dumy podľa neho zároveň predstavuje ideálnu formu, v ktorej sa priam ilustratívne spája romantický duch s predmetnosťou: východiskom je totiž reálna historická udalosť, epický dej predmetného sveta, „reminiscencia na javy minulosti“ alebo „uskutočnený fakt“,<sup>18</sup> ale presahujú do duchovna, do lyrických reflexií až meditácií či elegických nárekov: „Tieto tzv. motívické jadrá ako parciálne epizódy konfliktov medzi duchom a predmetnosťou, dobrom a zlom sa skladajú jednak z realisticky fakturovaných, jednak z alegorizovaných alebo inak symbolicky pointovaných mikrocelkov. (...) Tzv. dumy a videnia (podľa autovej terminológie) sú bezprostredným výrazom interpretácie ‚duchovných‘ hľadísk a viažu sa obyčajne na priame zásahy lyrického subjektu.“<sup>19</sup>

<sup>13</sup> ŠTÚR, Ľudovít: O národných povestiach a piesňach plemien slovanských. In: Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok III. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 223.

<sup>14</sup> RANDEL, Michael: *Harvard Concise Dictionary of Music*. Cambridge : Harvard University Press, 1978, s. 148.

<sup>15</sup> KRAUS, Cyril: *Slovenský literárny romantizmus*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1999, s. 63.

<sup>16</sup> DOHNÁNY, Mikuláš: *Žehry* Jonáša Záborského. In: *Dumy*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Tatran, 1968, s. 153.

<sup>17</sup> ČEPAN, Oskár: Báseň medzi videním a dumou. In: *Janko Kráľ. Zborník statí*. Bratislava : Tatran, 1976, s. 163.

<sup>18</sup> ČEPAN, Oskár: Báseň medzi videním a dumou. In: *Janko Kráľ. Zborník statí*. Bratislava : Tatran, 1976, s. 161.

<sup>19</sup> Tamže.

Dumy Janka Kráľa môžeme rozdeliť práve na základe ich tematického zacielenia na predmetnosťou fakturované texty a básne s dominanciou subjektivity a romantického duchovna. Do prvého okruhu dúm ukotvených tematizovaním konkrétnej historickej udalosti či situácie patrí *Duma bratislavská*, *Duma dvoch bratov*, *Duma slovenská*, česká *Duma Kollárova* a druhý okruh subjektívne ladených dúm tvorí *Duma* a *Slovenská duma*.

Báseň *Duma bratislavská* (1844) tematicky reaguje na odvolanie Ľudovíta Štúra uhorskými orgánmi z pozície oficiálneho zástupcu prof. Palkoviča, na demonštratívny odchod študentov v marci 1844 do Levoče. Text otvára verš, ktorý v tradícii renesančných historických piesní priestorovo ukotvuje zobrazovanú historickú udalosť: „*Ten prešporský zámok pekný murovaný* –“<sup>20</sup>

Predostiera sa tak priestor konfrontácie uhorských orgánov a bratislavských aktivistov, avšak nenastáva medzi nimi hrdinský boj v zmysle pôvodnej žánrovej charakteristiky, ale symbolická revolta vo forme demonštratívneho odchodu do prapôvodného, mýtizovaného útočiska „pod Tatry“. Konfrontácia konfliktných strán je teda len nepriama, pričom nepriateľ zasahuje najcitlivejšie miesto:

„*Nenivočia, netnú, nerúbu, nekolú;*  
*Ale srdce berú slovenskému kolu;*“<sup>21</sup>

Na jednej strane stojí prúd, ktorý nemožno zahatať: Dunaj ako prúdiace romantické hnutie, ktorého pohyb sa nepriateľská sila snaží márne zastaviť. Na strane druhej sa objavuje motív obetovania sa v záujme jednotného vzdoru, v prospech komunity, resp. hrozba deštruovania „tela“, konštruovaného v intenciách organistických teórií:

„*Nič sa my nebojme, keď sme telo jedno,*  
*či nás i znivočia – veď padneme vedno!*“<sup>22</sup>

Temnejšiu a pochmurnejšiu atmosféru buduje pravdepodobne prvá báseň, ktorú J. Kráľ napísal po väznení, *Duma dvoch bratov* (1849). Námetom je poprava dvoch dobrovoľníkov, Šuleka a Holubyho, vykonaná na základe rozsudku uhorského štatariálneho súdu. Kráľ sa zúčastnil na tomto pohrebe. Vyznenie básne je príznačne deziluzívne, elegické, v zmysle vyššie naznačených tematických vymedzení žánru dumy ju možno vnímať ako prototyp trúchlenia nad zosnulými hrdinami, ktoré je zároveň príspevkom k zápisu do kolektívnej pamäte komunity.

Úvodné verše básne anticipujú prichádzajúcu limitnú situáciu, rozhodujúci čas, v ktorom nastanú zmeny dôležité pre celé spoločenstvo a činy, na základe ktorých sa naplnia proroctvá zaznamenané v povestiach:

„*Ide povest' veľká z d'alekej krajiny,*  
*striasajú sa svetom rozľahlé končiny —*  
*od západu slnka k temnému východu*  
*hýbe sa celý svet k divnému prerodu.*  
*I tí páni rodom, uvidiac znamenie,*  
*trasú sa, bo tu je svetov vykúpenie.*“<sup>23</sup>

<sup>20</sup> KRÁĽ, Janko: *Súborné dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 20.

<sup>21</sup> Tamže.

<sup>22</sup> Tamže.

<sup>23</sup> Tamže, s. 84.

Obrazy prichádzajúcej radikálnej premeny sveta pôsobia výrazne dynamicky, pre Kráľovu poetiku typický včezasahujúci pohyb sa tu realizuje v podobe monumentálnych otrasov sveta. Na druhej strane sa však objavuje riziko, že slovenský národ na tento pohyb nebude schopný alebo ochotný adekvátne a dostatočne aktívne reagovať:

„*Celý svet je v boji — a Slovák sa bojí*“<sup>24</sup>

Nielen koncept povesti ako média prorokovaného osudu, ale aj ďalšie motívy odkazujú na mesianistické ideologické podložie básne: zakliata tmavá krajina, motív veľkej budúcnosti Slovanov, naznačujúci ich vykupiteľskú predestináciu. Kráľov postoj je však typicky ambivalentný a až skeptický, historickú situáciu vníma ako nevyužitú príležitosť, naplňajúc vymedzenie dумы ako trúchlivej reminiscencie:

„*Slovák smutne myslí, keď ten čas spomína.*

*Nešťastná to bola, pán Hurban, hodina,*“<sup>25</sup>

Záver básne artikuluje nárek nad osudom hrdinov, hľadanie vinníka a konečné vyzvanie živej pamäte, zaznamenanie do kolektívnej pamäte, v ktorej majú nájsť trvalé miesto tragicky končiaci hrdinovia.

*Duma Kollárova* (1852), venovaná Kollárovi pri príležitosti jeho úmrtia v januári 1852, sa jazykom vracia k „staroslovenčine“ a témou k Slovanstvu ako živlu, ktorý v budúcnosti povedie ľudstvo do novej dejinnej etapy.<sup>26</sup> Aktualizuje mesianistické motívy zakliatej pustatiny, ktorej má zánik a znovuzrodenie privolať magická poézia, vzdorujúca zániku, posledný spev básnika:

„*Duma to hrozná — on jí neleká se,*

*Jak osud proti osudu žene se.*“<sup>27</sup>

Kollára štylizuje ako vešťa slovenskej budúcnosti, ktorá je však príliš vzdialená súčasníkovi a vynára sa až v dimenziách večnosti. Preto *duma* vyznieva skôr elegicky, ako oslava budúceho sveta, ktorý nanovo vyrastie na hrobe zaniknutého Slovanstva:

„*to země slavná — hrob, co skryvá řeka —*

*To země boží — hrob, co skryvá kosti*

*věštců daleké, temné budoucnosti.*“<sup>28</sup>

*Duma slovenská* s podtitulom *Na pamiatku zjazdu turčiansko-martinského* 6. júna 1861 predstavuje najvýraznejší posun pôvodného žánru dумы smerom k subjektívnemu, lyrickému. Lyrický subjekt konštruje spomienky na konkrétne udalosti, ako sa majú uložiť v kolektívnej pamäti, avšak nad dimenziou predmetnosti začína jednoznačne dominovať dimenzia romantického ducha. Prejavom odstúpenia od predmetnosti sú už úvodné verše, v ktorých sa slovenská duša, alebo ak chceme lyrický subjekt, odpútava od zeme, od tiaže hmoty a premieňa sa na vtáka, sokola. Obraz sokola prelietavajúceho ponad Slovensko tvorí rámec básne. Podľa Kellnera-Hostinského sokol v slovenskej mytológii prináša „šuhajovi-hrdinovi“ veštbu,<sup>29</sup> pretože je v kontakte s nebom, odpútaný od pozemskej materiálnosti:

<sup>24</sup> Tamže.

<sup>25</sup> Tamže.

<sup>26</sup> J. Kráľ v tomto texte preberá a aktualizuje množstvo motívov, ale aj celých veršov, ktoré už použil v básni *Génus Slovanstva* z rokov 1842 – 1843. Možno preto konštatovať, že i táto báseň bola napísaná pod priamym vplyvom Kollárovej ideológie.

<sup>27</sup> Tamže, s. 94.

<sup>28</sup> Tamže, s. 96.

<sup>29</sup> KELLNER-HOSTINSKÝ, Peter: *Stará vierouka slovenská*. 1. zv. Pešť : Minerva, 1871, s. 82.

*„Kebych bol, ako nie, sokol sivokriely,  
lietal bych ponad Váh jak obláčik biely,  
ponad Váh by lietal a na Štíte býval —  
čiže bych sa pekne na Slovensko díval!“<sup>30</sup>*

Dôraz sa kladie na schopnosť slovenského národa pretrvať v kontinuite, zachovať si svoju existenciu aj napriek nepriaznivým historickým, politickým okolnostiam, premenám a zvratom, pričom sa vyzdvihuje práve pevnosť a vytrvalosť, v istom zmysle stabilita slovenského živlu:

*„Nad tebou už trvá búrka od tisíc liet,  
už od toho času zmenil sa celý svet.  
O národoch mnohých niet už ani chýru,  
len ty nepodliehaš živlu ani víru.“<sup>31</sup>*

Dôležitú úlohu tu zohrávajú tóny nostalgie, smutné reminiscencie na nedávnu minulosť, ktorá v romantikoch vzbudila nádeje a vízie zmeniť situáciu, využiť historickú príležitosť a povzniesť slovenský národný život na vyššiu úroveň. Po nevydarenej revolúcii však dominuje trúchlivý clivý tón nezvládnutia situácie, neúspechu národnej veci a predovšetkým trúchlenie nad neschopnosťou vy dobyť si ústrednú hodnotu, o ktorú sa v rozhodujúcu chvíľu bojovalo, slobodu – nielen národnú, ale aj ľudskú.

*„Sloboda, Slovanstvo bude vždycky jedno,  
jak má jedno spadnúť, tak nech padnú vedno.“<sup>32</sup>*

Táto podmienka determinuje samotnú existenciu vlasti, ktorá sa tu zobrazuje ako „schránka upomienok svätá“, <sup>33</sup> v istom zmysle ako elegické spomínanie na ideál, ktorý nikdy nenadobudol reálnu existenciu.

Básne *Duma a Duma slovenská* predstavujú subjektívny protipól doposiaľ analyzovaných textov, neodkazujú do mimotextovej sféry a dominuje v nich duchovný princíp abstrahujúci od predmetného ukotvenia. *Duma* je koncipovaná ako mesianistická báseň, napĺňajúca všetky vymedzenia tohto smeru. Ako jedna z mála slovenských romantických básní zobrazuje nočnú krajinu, osvetlenú mesiacom ako božím okom, sledujúcim napĺňanie svojej osnovy. Tajomstvo sveta sa ukrýva v piesni, slove či dume s transcendentným potenciálom presahovať predmetný svet. Lyrický subjekt imperatívmi vzyva jej aktivizáciu, pretvorenie sveta, resp. povalenie súdobej podoby sveta a iniciáciu nadzmyslovej sféry, pričom sa cíti byť vyvolený, povolaný k naplneniu tejto metafyzickej misie:

*„Objími ma, vezmi ma do svojho lona,  
Ty, duma veľká tajného pokoja! (...)  
Odkry sa predou mnou, zvrhni hmlu zo seba:  
Ja som syn sveta, mám na čele špinu,  
srdce búrlivé – poškrvnu tichosti —<sup>34</sup>  
ale mám túžbu za svet, za rodinu!“<sup>35</sup>*

<sup>30</sup> KRÁL, Janko: *Súborné dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 99.

<sup>31</sup> Tamže.

<sup>32</sup> KRÁL, Janko: *Súborné dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 103.

<sup>33</sup> Tamže, s. 99.

<sup>34</sup> Tamže, s. 53.

<sup>35</sup> Tamže, s. 54.

Nečisté reprezentuje hmotné, uviaznuté v materii („*Vy ste ľudia z podlej hlíny*“),<sup>36</sup> oproti duchovnému, princípu čistoty a sily, v konkrétnom texte reprezentovanej vôľou, ktorá má potenciál meniť predmetnosť:

„*moja vôľa z kremeňa (...)*  
*Vôľu mám väčšiu nad všetky rozumy,*  
*Ja sa nezľaknem veľkej tvojej dумы.*“<sup>37</sup>

Báseň je vystavaná na princípe zrkadlenia, a tak je „*dumka hrobová*“ a „*nebo dumné*“. V elegicky vyznievajúcim závere sa prepájajú motívy hrobu, lona a neba do tradičného mesianistického oblúka v podobe návratu duše do pôvodného bezčasia.

Báseň *Slovenská дума* mala pôvodne názov *Bojan*, ktorým odkazovala na staršiu literárnu tradíciu, na staroruského básnika zo stredovekého hrdinského eposu *Slovo o pluku Igorovom*. Podľa Milana Pišúta os skladby tvorí „žalospev básnikov o biedach slovenského ľudu, ktorý básnik symbolicky prednáša Bojanovi, najstaršiemu známemu spevcovi Slovanov“.<sup>38</sup> *Duma* tu predstavuje prapôvodný prírodný princíp, neovplyvnený civilizáciou, ktorý ešte nedospel k plnohodnotnej existencii. Štylizuje sa ako „*býlie divé, / žiaden ho z ľudí neseje*“; „*kvetok poľný, / nikto sa oň nestaráva*“; „*vtáča hôrne, / keď mu milé odtnú kriela* –“.<sup>39</sup> Regenerácia národného organizmu sa má preto realizovať rovnako prírodným spôsobom, prostredníctvom životodarnej vody, „*vlhy*“, ktorá „*zázraky vzkriesi*“.<sup>40</sup> Atmosféra básne je však elegická, podčiarknutá opakovanou epizeuxou „*zármutok, zármutok*“.<sup>41</sup>

Trúchlivý výraz slovenskej dумы sa naplno prejavuje v texte S. B. Hroboňa *Duma Tatrana posvätená molelščikom Slavian a všemirian* (1858). V tomto texte už nastáva úplné odpútanie sa od predmetného sveta, nenachádza sa tu žiaden priamy odkaz na historickú udalosť, ktorá by stála v pozadí, úplne tu dominuje romantický duch, subjektívna lyrická výpoveď. Ide o svedčenie nespokojného, spoločensky izolovaného subjektu, lament nad samotou, opustenosťou nielen voči spoločnosti, ale aj náznak pochybností o možnostiach presahu do vyšších svetov, o možnostiach transcendovania a reálnosti univerzálnej všeludskej lásky.

Repetitívne spojenie „*dost' mi je pusto*“ na plochu verša uvádza rôzne aspekty a okolnosti, z ktorých pramení nespokojnosť. Od širších kontextov domova, tradične vlasti, krajiny a rodiny, rodu, teda národa („*Dost' mi je pusto na pustej doline, / bez domu v dome, bez rodu v rodine*“),<sup>42</sup> sa dostáva k intímnejším, výsostne súkromným príčinám pocitu opustenosti, ku ktorému sa ešte pridáva nespokojnosť, vnútorný nepokoj („*boje ducha hrozné, neustále*“),<sup>43</sup> ale aj racionalitou ohrozovaná viera. Národ vraj stratil živého Boha, čím sa ohrozuje predestinácia Slovanov ako čistého, zbožného, a preto Bohom

<sup>36</sup> Tamže, s. 55.

<sup>37</sup> Tamže.

<sup>38</sup> PIŠŮT, Milan: Poznámky. In: KRÁL, Janko: *Súborné dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 681.

<sup>39</sup> KRÁL, Janko: *Súborné dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 65 – 66.

<sup>40</sup> Tamže, s. 76.

<sup>41</sup> Tamže, s. 71.

<sup>42</sup> HROBOŇ, Samo Bohdan: *Slovenské iskricie*. Bratislava : Tatran, 1991, s. 158.

<sup>43</sup> Tamže.



vyvoleného národa, narušil sa pôvodný boží plán, dotyk s vyššími svetmi a rovnováha nebeských a pekelných síl:

„Dost' mi je pusto, národ môj, bez teba,  
bo nemám Boha, nemám ani seba.  
A vesmier boží všetek sa mi stratí,  
kým sa mi Pán Boh v národe nevráti.“<sup>44</sup>

Záver vyznieva elegicky zmierlivo, subjekt v mesianistickom kóde anticipuje príchod nového prechodového obdobia, limitného času zmien spojeného s mesiášskym obratom, zásahom vyšších síl a príchodom vykupiteľa, božieho Syna.

V názve niektorých z Hroboňových textov sa objavuje žánrové pomenovanie dumka, ktorá predstavuje len variant pomenovania žánru dумы. V poľskej tradícii sa definuje ako „žialiaca báseň elegickej tonality, pôvodne z ukrajinskej ľudovej poézie“,<sup>45</sup> teda bez akejkoľvek dištinkcie voči dume. Napr. *Dumka v nemoci* vyznieva výsostne subjektívne, explicitne vyjadruje atmosféru smútku, plaču, ticha, pričom ústi do vzývania romantickej deštrukcie sveta, privolávania kataklizmy a nastolenia celkom nového usporiadania v kresťansko-slovanských intenciách:

„a vy svety moje hyňte, v čiernej noci zhasínajte.  
Pride slovo, slovo Božie ako iskra z oblakov,  
blyskne v hroby ducha môjho a stvorí mu nový chrám“<sup>46</sup>

Dumy dvoch slovenských romantikov, Janka Kráľa a Sama Bohdana Hroboňa na pôvodnú podobu žánru v mnohom nadväzujú, ale zároveň si ich posúvajú smerom k menším epickým vsuvkám, k lyrickosti, subjektívnosti. Tak sa z pôvodne epickej formy stáva v našom prostredí skôr lyricko-reflexívny žáner, v ktorej zobrazované, prerozprávane historické udalosti, resp. ich fragmenty či načrtnuté historické situácie, nesú funkciu impulzu k lyrickej reflexii, k ideologickému výkladu udalosti. Výhodiskom dумы však nemusi byť len impulz historickej udalosti, ale aj celkom subjektívny podnet, ktorý sa stáva bázou na elegickú meditáciu.

Namiesto dominancie akcie, obrazov hrdinských bojov, sa v slovenských romantických dumách nachádzajú len stručné zmienky o historických udalostiach, zobrazujú sa skôr pomyselne boje ideológií či vnútorné boje romantických hrdinov. Namiesto dominancie predmetnosti sa teda v slovenských romantických dumách dominantne uplatňuje romantický duch, z reálneho sveta sa ťažisko presúva do sveta ideí, sveta mentálneho. Dumy si zachovávajú morálny postoj k udalostiam, prezentovaný z pozícií romantického idealizmu a ideálu historickej spravodlivosti.

V intenciách pôvodného žánru dумы oslavujú slobodu ako najvyššiu a najžadanejšiu hodnotu. Odkazujú na reálne historické osobnosti (Holuby, Šulek, Kollár) alebo konštruujú autoštylizáciou ovplyvnený lyrický subjekt, pričom obe možnosti spája adorácia ich radikálnej až sebazničujúcej angažovanosti v prospech komunity. Na jednej strane rezonuje oslava osobností, ktorých činy majú byť zaznamenané v kolektívnej pamäti, na

<sup>44</sup> Tamže, 159.

<sup>45</sup> JAWORSKI, Stanislaw – BERNACKI, Marek – PAWLUS, Marta: Duma. In: *Słownik gatunków literackich*. Bielsko – Biala : PPU „Park“, 1999, s. 395.

<sup>46</sup> HROBONĽ, Samo Bohdan: *Slovenské iskrice*. Bratislava : Tatran, 1991, s. 54.

druhej ako lamente nad historickým neúspechom, neschopnosťou využiť historickú situáciu v prospech národného spoločenstva. Keď sa ukáže nemožnosť veľkého činu, prípadne takýto pokus stroskotá, začínajú dominovať mesianizujúce tendencie, vyzývanie deštrukcie a pasívne očakávanie príchodu veľkej dejinnej zmeny. Tá však už nenastane vďaka aktivite subjektu, prípadne celého kolektívu, ale ako naplnenie osudu, božieho plánu. Slovenský romantizmus teda prepisuje žáner dумы do novej podoby, ako spojenie elégie a (nerealizovateľného) eposu. Smútok a trúchlenie primárne nevyvoláva strata, ale nedostatočnosť, absencia. Elegická poloha romantickej dумы spočíva v neprítomnosti a neuskutočniteľnosti ideálu, ktorý uniká.

Tato štúdia vznikla vďaka podpore v rámci operačného programu Výskum a vývoj pre projekt: *Európske dimenzie umeleckej kultúry Slovenska* (ITMS: 26240120035), spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

#### PRAMENE

HROBOŇ, Samo Bohdan: *Slovenské iskrice*. Bratislava : Tatran, 1991.  
KRÁL, Janko: *Súborné dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959.

#### LITERATÚRA

ČEPAN, Oskár: Básň medzi videním a dumou. In: *Janko Král. Zborník statí*. Bratislava : Tatran, 1976.  
DOHNÁNY, Mikuláš: *Dumy*. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Tatran, 1968.  
JAWORSKI, Stanislaw – BERNACKI, Marek – PAWLUS, Marta: Duma. In: *Słownik gatunkow literackich*. Bielsko – Biąta : PPU „Park“, 1999, s. 394 – 397.  
KELLNER-HOSTINSKÝ, Peter: *Stará vierouka slovenská*. 1. zv. Pešť : Mínerva, 1871.  
KONONENKO, Natalie O.: The Influence of the Orthodox Church on Ukrainian Dumy. In: *Slavic Review*, roč. 50, 1991, s. 566 – 575.  
KRAUS, Cyril: *Slovenský literárny romantizmus*. Martin : Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 1999.  
ODARCHENKO, Petro: Duma. In: *Encyclopedia of Ukraine*, vol. 1, 1984. Web: <http://www.encyclopediainfo.org/ukraine.com/display.asp?AddButton=pages\D\U\Duma.htm> [23.11.2010].  
PIŠŤ, Milan: Poznámky. In: KRÁL, Janko: *Súborné dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 663 – 742.  
RANDEL, Michael: *Harvard Concise Dictionary of Music*. Cambridge : Harvard University Press, 1978.  
ŚLEKOWA, Ludwika: Duma. In: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze – renesans – barok*. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo, 1998, s. 179 – 181.  
ŠTŮR, Ľudovít: O národných povestiach a piesňach plemien slovanských. In: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok III*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 9 – 228.

Mgr. Ľubica Somolayová, PhD.  
Ústav slovenskej literatúry SAV  
Konventná 13  
813 64 Bratislava  
SR  
e-mail: [Lubica.Somolayova@savba.sk](mailto:Lubica.Somolayova@savba.sk)